ZEUGMA YALNIZ DEĞİL!

TÜRKİYE'DE BARAJLAR VE KÜLTÜREL MİRAS

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

ZEUGMA YALNIZ DEĞİL!

TÜRKİYE'DE BARAJLAR VE KÜLTÜREL MİRAS

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Tarih Vakfı

Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
Barbaros Bulvarı
80700 Beşiktaş/İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - Faks: (0212) 227 37 32

Kapak Fotoğrafı
Zeugma
(Arkeoloji ve Sanat Yayınları)

Yayıma Hazırlayan
Esra Fanuscu Özden

Redaksiyon
Nihal Boztekin

Bant Çözümü
Filiz Öğretmen

Baskı
Numune Matbaacılık
(0212) 629 02 02

İstanbul, Aralık 2000

ISBN 975-333-076-2

YORTANLI (BERGAMA) BARAJ HAVZASINDAKİ TARİHSEL MİRAS

Ahmet Yaraş[1]

Bergama'nın, tarihte olduğu gibi, günümüzde de toplumsal hareketlerde önemli bir yeri vardır. Geçen yüzyıl Bergama'dan götürülen Zeus Sunağı için eylem yapan Bergamalılar, bugünlerde siyanürlü altına karşı önemli bir hukuk mücadelesi veriyorlar. İşte bu aşamada bir de Yortanlı Barajı Gölet Alanı altında kalacak antik bir merkezin varlığı ortaya çıktı. 1998 yılından bu yana başkanlığımda yapılan ve ülkede sadece Zeugma'nın olmadığını gösteren, bugüne kadar tespiti dahi yapılmamış bilinmeyen pek çok antik yerleşmenin benzeri tehlikelerle karşı karşıya olduğunu, Yortanlı Baraj örneğinden hatırlatmak istiyorum.

1970'li yıllardan bu yana projelendirilmeye başlanan ve nihayet 1992 yılında ihale aşamasına gelen 1994 yılında temeli atılan Yortanlı Barajı; Bakırçay Sol Sahil Sulama Projesi'nin sadece bir koludur. Bakırçay havzasında Yortanlı ile birlikte aynı zamanda temeli atılan Çaltıkoru Barajı, gölet alanları farklı yönlerde olmak üzere yan yana inşa edilmektedir. Sulama amaçlı her iki baraj da Bakırçay Vadisi'nin kuzeyine düzenli su vermek amacıyla inşa edilmeye başlanmıştır. 1998 yılına kadar bölgede toprak üstünde ve halen kullanılan Paşa Ilıcası Tesisleri ve Roma Köprüsü'nün tespiti dışında, somut hiçbir bilimsel arkeolojik çalışma yapılmamıştır. Ne yazık ki, Roma Dönemi'ne ait her iki eserin de su altında kalması pahasına barajın temeli atılmıştır. 1994 yılında Yortanlı Barajı'nın gövde inşaatının altında kalacak alanda, Bergama Müze Müdürlüğü'nce Kurtarma Kazısına başlanmıştır.

1998 yılından bu yana ise, Bergama'nın 18 km kuzeydoğusunda Yortanlı Barajı'nın gölet alanının tam ortasında kalacak olan Paşa Ilıcası Mevkii'nde tarafımdan kazı çalışmaları yoğunlaştırılmıştır.

Son üç yıldır 15 Mayıs/15 Kasım tarihleri arasında aralıksız yapılan Yortanlı Barajı kurtarma kazıları sonucunda; bugüne kadar hiç bilinmeyen yeni bir antik yerleşme ortaya çıkarıldı. Söz konusu bu yerleşme olasılıkla, İS II. yüzyılda yaşamış Hadrianotherai'lı (Balıkesir) P. Aeliius Aristides'in (Hieroi Logoi III, 1-6) eserinde bahsi geçen Allianoi antik yerleşmesi olmalıdır. Yerleşmenin adı sadece Aristides de geç-

1. Arkeolog, Bergama Müzesi Müdürü, Yortanlı Kurtarma Kazısı Başkanı

Yortanlı Barajı gölet alanı.

mektedir. Aristidesi doğrulayan arkeolojik buluntular, Allianoi antik yerleşmesinin lokalizasyonunun bu kurtarma kazıları sonucunda gerçekleştirildiği söylenebilir.

Allianoi antik yerleşmesinde, üç yıllık kazı sonucunda; doğu batı doğrultulu (Decimanus), 6 m. genişliğinde 210 m. uzunluğunda cadde, belli bir noktada ona tam dik gelen kuzey güney doğrultulu (Cardo), 8 m. genişliğinde 35 m. uzunluğunda ikinci bir anıtsal sütunlu cadde, ara sokaklar, köprüler, -ki biri halen kullanılmakta- dükkanlar, konutlar, forum alanı, eksedra tipinde bir çeşme (Nympheum), içindeki konteks buluntuları ile seramik fırınları, peristilli yapı, bugüne kadar benzer örneğini saptayamadığımız Kült Yapısı, Geçiş Yapısı, kare bir insula (mahalle), Nekropol alanları, her şeyden önemlisi de, yerleşmenin kuruluş gerekçesi olan ve 11 bin m2'yi aşan Thermal yapısı tespit edildi. Neredeyse çatısına kadar korunmuş yapıların her biri, mimarlık tarihi ve arkeoloji için Roma Çağı mimarlığının Anadolu'daki en güzel temsilcilerinden biri olmaya adaydır.

Böyle bir yerleşme için üç yıl gibi kısa bir sürede, kazıda görev alan bütün arkadaşlarımın son derece özverili çalışmaları sonucunda, ancak yerleşmenin planı ortaya çıkarıldı. Nekropol alanları dışında yaklaşık otuzbin metrekarelik yerleşim alanının üçte birlik kısmını ther-

Thermal'de Venüs/Nymphe Heykeli.

mal tesis kaplamaktadır. Anıtsal thermal yapısı, halen 45-47 0C sıcak su kaynağının tam üzerine inşa edilmiştir. Dolayısıyla İlya Çayı yapının ortasından geçmektedir. Roma mimarlık ve mühendisliğinin Anadolu'daki şaheserlerinden birini Allianoi antik yerleşmesinde, İlya Çayı'nın üstündeki tonoz ve köprüsünde görmek mümkündür. Allianoi antik yerleşmesi yine Roma şehir planlamacılığının en güzel örneklerinden biri olarak, ders kitaplarına yansıyacak niteliktedir.

Mimari buluntuların yanı sıra, iki Asklepios başı, Asklepios kültüne ait olabilecek adak stelleri ve çok sayıdaki bronz tıp aletleri, kanımızca yerleşmenin Pergamon'un ikinci bir Asklepieion'u (Sağlık Yurdu) olduğunu ortaya koymuştur. Bergama'daki Asklepieion'da (Ayvaz Ali) psikoterapi yapılırken, sadece 24 km uzaklıktaki Allianoi'de ise hydroterapi yapılmaktaydı. Roma dönemine ait Asklepios başlarının yanında, klosal heykellere ait olabilecek el, kol veya bacağa ait fragmanlar, yerleşmenin çok zengin sanatsal eserlere sahip olduğunu göstermektedir. Thermalin kuzeyindeki tonozlu geniş galerilerinden birinde üç niş tespit edildi. Yanlardaki boştu. Ortadaki nişin içinde ise plinti ile birlikte 1,60 cm yüksekliğinde beline kadar çıplak, eliyle önündeki istiridye kabuğunu tutan eksiksiz bir Venüs/Nymphe heykeli tespit edildi. Yıllarca ağır vasıtaların geçtiği Bergama-İvrindi asfaltının 7.5 m. altında, insitu bir şekilde bulunan eser, Roma Çağı'na ait olup thermalde su ile ilgili bir işlevi de yüklenmiştir. Kazıda, Geç Hellenistik Çağ'dan Bizans dönemine kadar çok sayıda sikke, seramik, bronz, cam ve kemik eser ele geçmiştir. Buluntuların bir kısmı insitu ve konteks olup Geç Antik Çağ Arkeolojisi için son derece önemlidir. Envanterlik buluntular Bergama Müzesi'nin koleksiyonuna dahil edilmiş, etütlük değerdeki eserler ise önümüzdeki yıllarda bilimsel çalışma yapılmak üzere arşivlenmiştir.

Allianoi antik yerleşmesi sıcak su kaynağından dolayı Geç Hellenistik Çağ'da kurulmuş, İS II. yüzyılda Roma İmparatoru Hadrianus zamanında en gelişkin halini almıştır. Olasılıkla İS 123 yılında Hadrianus'un Allianoi antik yerleşmesine de geldiği sanılmaktadır. Onun onuruna pek çok binanın yapıldığı ve genişlediği söylenebilir. Geç Antik Çağ'da Pergamon da olduğu gibi Allianoi ekonomik açıdan kısmen zayıflamış, Bizans Çağı'nda ise son dönemini yaşamıştır. Ancak Ilıca, şifa arayanlar için 1998 yılına kadar hizmet vermeye devam etmiştir. Az olmakla birlikte prehistorik seramik paçalarının bulunması, gölet alanında daha erken bir yerleşimin olabileceğinin göstergesidir.

Kazı ile aynı zamanda yapılan yüzey araştırması da çok önemli sonuçlar verdi. Parteneion antik yerleşmesi ile Pergamon'un bağlantısı, ana ve tali yol ağları veya Pergamon'a su getiren ana kanallar, yüzey araştırmasında tespit edilen sonuçlardan bir kısmıdır. Gölet alanında ve tarlalardaki taşınabilir nitelikli arkeolojik eserler kazı evine taşınarak arşivlenmiştir.

Kültür ve turizm açısından son derece önemli olan bu antik yerleşmeyi su altında bırakacak olan Yortanlı Barajı'nın bugüne kadar % 50'si tamamlanmıştır. Gölet alanının tam ortasında kalacak olan yerleşmenin üzerinde yaklaşık 18 m. su yükselecek, tam anlamıyla kurtarılabilmesi için Yortanlı Barajı'nın gövdesinin batıya kaydırılması gerekir. Projenin ülke ve ilçemizin ekonomisi açısından rantabl olup olmadığının, turizmin mi - tarımın mı daha çok getirisi olduğunun hesaplanması gerektiğine inanıyoruz. Eğer baraj gövdesinin yeri kesinlikle değiştirilmeyecekse, antik yerleşimin etrafının radyal bir sedde ile çevrilmesi gerekir. Ancak öncelikle, Harita Mühendisleri, İnşaat Mühendisleri, Mimarlar, Jeoloji Mühendisleri Odası gibi Sivil Toplum Örgütlerinin özellikle İzmir şubelerinin, yerleşmenin geleceğine sahip çıkmasını bekliyoruz. Çünkü geçmişine sahip çıkmayan sivil toplum kuruluşlarının geleceği şekillendirmede söz sahibi olamayacaklarını düşünüyoruz. Radyal Sedde projesinin ivedi olarak teknik desteğe ihtiyacı vardır. Çünkü jeoloji mühendislerinin zeminin geçirgenliği ile ilgili analiz ve sondaj çalışmasını, inşaat mühendisleri odasının seddenin basınca kabiliyetini, harita mühendisleri odasının ise antik yerleşmenin bulunduğu alanın 1/1000 ölçekli haritasının yapılmasında yardımcı olmalarını bekliyoruz. Radyal sedde ile ilgili bir proje yapılmış olup, basit bir hesaplamayla maksimum 13 trilyon civarında ekonomik desteğe ihtiyaç duyulmaktadır. Yılda yaklaşık altıyüzbin yerli ve yabancı turistin geldiği Bergama'da bu desteği bulabilmek mümkündür. Özellikle bu yıl Rodos ve Midilli'den gelen komşularımızın ekonomik desteği Avrupa Topluluğu'ndan bulabileceklerine dair sözler vermeleri, yabancı kaynaklı firmaların, hatta Avrupa parlementerlerinden bazılarının desteği bu paranın kolayca bulunabileceğini göstermektedir. Ayrıca Zeugma örneği, ekonomik destek bulunmasında zorluk yaşanmayacağının bir başka göstergesi olmuştur.

Yortanlı Barajı Kurtarma Kazısı'nın sponsorluğunu protokol gereği 1994 yılından bu yana DSİ yapmaktadır. Kazının yani mimari eserlerin, yerinde sergilenebilmesi, yerleşimin ziyarete açılabilmesi, restoras-

yon ve konservasyona ağırlık verebilmek için DSİ'nin dışında başka bir sponsor bulma girişimimiz sonuç verdi. 1999 yılında görüşmeye başladığımız Philip Morris-Sabancı firması 2000 yılında destek verdi. Allianoi yerleşmesinin korunabilmesi için Bergama Yortanlı Barajı Kurtarma Derneği kuruldu. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'e iletilmek üzere dört ayrı dilde İmza Kampanyası düzenlenerek, bugüne kadar farklı kesimlerden 12 bin imza toplandı. Kazıya pek çok üniversiteden, sanat tarihi, restorasyon ve mimarlık bölümlerinden öğrenci veya uzman alarak konu ile ilgili kesimlerin sahiplenmesi amaçlandı. Hatta kazıda çalışan yaklaşık 80 işçi farklı çevre köylerden seçilmek suretiyle kültürel varlıkların tüm köylerde tanınması planlandı. Akşam bu köylerin kahvelerinde ekip üyeleri ile birlikte dialı söyleşi yapmak, gerek kazı, gerekse çevredeki diğer kalıntıların tespiti ve koruma bilincinin yerleştirilmesi için önemli bir kazanım oldu. Kendi çabalarımızla düzenli olarak yerel, ülke basınına verilen haberlerle Allianoi antik yerleşmesinin gündemde kalması sağlandı. Bugüne kadar yaşanan güzel gelişmeler, ekibimizin olumlu yolda olduğunu müjdelemektedir. Çalışmaları tanıtmak ve paylaşmak için bir web sayfası açılacakdır.

Önerdiğimiz alternatif proje ile Bergama, ülkemizin kültür ve sağlık turizmine açılacak önemli bir merkezi olmaya adaydır. Allianoi antik yerleşmesinde kültür, Roma Çağı'na ait Paşa Ilıcası tesislerinde sağlık, tesisin kuzeyinde ise kongre turizmine yönelik bir yapı ile üç ayrı öğe üstlenilebilinir. Sadece bu özellikleri açısından bile, benzeri hemen hemen dünyada yoktur. Bu proje ile, Bergama'da çok ihtiyaç duyulan alternatif, günübirlik ziyaret edilen yeni bir ören yeri ve kaplıca kazanılmış olacaktır.

Zeugma'dan sonra bu aşamada toplumda yaşanan duyarlılık, bu projeyi yaşama geçirebilecek güçtedir. Ayrıca bu proje ile sadece ülkemizde değil, bütün dünyada örnek gösterilebilecek bir koruma projesi, ilk kez uygulanmış olacaktır.

Saygılarımla,

Insula'nın gönel görününü.